

PREŽIHOV VORANC IN LJUDSKA TRADICIJA

Slovenski pisatelj Lovro Kuhar-Prežihov Voranc (1893—1950) je le malokdaj in malokaj pisal o načelnih in teoretičnih vprašanih literature. Vendar je iz skromnega tovrstnega gradiva mogoče izluščiti vsaj nekatere njegove poglede. Med te sodi tudi pisateljev odnos do ljudskega slovstva in vprašanje, ali se sodobni literarni oblikovalec more (in mora) inspirirati ob tem tipu literature. V Prežihovih zapisanih izjavah o literarnem ustvarjanju zavzemata ti vprašnji vidno in posebej poudarjeno mesto. Zaradi razdrobljenosti in nekaterih razločkov pa moramo te pisateljeve nazore z interpretacijo in kompariranjem šele rekonstruirati.

The Slovene writer Lovro Kuhar-Prežihov Voranc (1893—1950) wrote but seldom and little about theoretical issues in literature. Still, the existing scarce material permits us to form an idea of what his views were. Among those rank also his attitude towards folk literature and the question if the contemporary writer or poet can (and should) get inspiration in this type of literature. In what Prežihov Voranc wrote down about the process of literary creativity these two questions occupy a most prominent place. But because the statements made are scattered in different places and sometimes differ, the author's views have to be — by means of interpretation and comparison — reconstructed.

Poetika Prežihovega Voranca (tako njegovi poetološki pogledi kakor njihova realizacija v literarnih tekstih) je šele tu in tam komaj načeto problemsko območje prežihoslovja¹. Na splošno prevladuje mnenje, da pisatelj »najbrž ni mnogo razmišljal o teoretičnih vprašanih slovstva«² in da je njegovo »celotno pisanje . . . izraz izredno polnokrvne, nezapletene in sila jasne osebnosti«³, torej spontano in teoretično neozaveščeno. Temeljne raziskave Prežihovega dela v zadnjih dveh desetletjih so takšne prenačljene in po splošnem vtisu nastale sodbe že močno omajale, če že ne zavrgle. Kljub temu pa sistematičnega raziskovanja v smeri rekonstrukcije Prežihovih poetoloških pogledov še vedno pogrešamo. Pričujoče tipanje za viri poznavanja (predvsem domačega regionalnega) iz-

¹ Razen ustreznih odstavkov v nekaterih bolj ali manj monografskih študijah in v opombah Zbranemu delu Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca (Lj. 1962 . . .) je problematiko s celovitejšim zastavljanjem vprašanj načel D. Druškovič (O Prežihovi evropski razgledanosti, Prežihov zbornik, Mrb. 1957, str. 220—235), z omejitvijo na eno oblikovalno perspektivo in z njeno sistematično interpretacijo pa F. Zadravec (Groteska v Prežihovi prozi, SRL 1974, str. 151—167).

² B. B(orko): Prežihov Voranc o nalogah leposlovne umetnosti; Knjiga 1955, str. 265.

³ I. Brnčič: Prežihov Voranc: Samorastniki; LZ 1940, str. 401.

ročila ljudskega in polljidskega slovstva in za Prežihovim odnosom do tega izročila je zamišljeno kot parcialni prispevek na področju nakazane problematike, parcialen pač glede na celotno poetološko območje, vendar, kakor bomo videli, med osrednjimi v razmerjih poetike Prežihovega Voranca.

Ko se podajamo v pretres Prežihovih načelnih izjav o literaturi in poskušamo iz njih izluščiti njegove nazore o ljudskem slovstvu in polljidskem pismenstvu, se moramo zavedati, da imamo na razpolago le priložnostne spise. Te pa je pisal človek z le nekaj več kakor osnovnošolsko formalno izobrazbo. Dokaj bogato marksistično erudicijo, predvsem pa pripovedniško večščino si je pridobil samorastniško, z vedno nezadovoljeno vedoželjnostjo in z vztrajnim prizadevanjem k izpopolnjevanju. Literarne teorije ni po vsej verjetnosti nikoli sistematično študiral. Njegovi nazori o literaturi so nastajali po eni strani ob branju tujih literarnih del in ob lastnem ustvarjanju, po drugi pa iz političnega pragmatizma. Navedene okoliščine so svojevrstno zaznamovale zlasti tiste Prežihove spise, iz katerih te nazore lahko rekonstruiramo. Zato so, razumljivo, vidno oddaljeni od ustrezne strokovne publicistike.

Doslej edina evidentirana priložnost, da je Prežihov Voranc javno spregovoril o literaturi in njenih nalogah ter tako v deklarativni obliki izrazil svoj odnos do literarnega ustvarjanja, je bil prvi povojni občni zbor Društva slovenskih književnikov 9. oktobra 1945⁴. Prežihov referat na tem zboru je bil v zvezi z drugo »glavno točko« dnevne reda, ki je bila v razpisu formulirana kot »razgovor o društvenih nalogah«⁵. Prežihov Voranc je pač moral odpreti ta razgovor in ga tudi usmeriti, saj je šlo za reorganizacijo društva iz tiste oblike, ki se je ohranila iz predvojne časa, v novo, ustrezno zahtevam nastajajoče družbene ureditve. Prežih je svojo nalogo opravil tako, da je spregovoril očitno bolj iz svojih trajnih spoznanj kakor iz trenutnih političnih potreb. Zato lahko v tem referatu gledamo temeljni vir za rekonstrukcijo Prežihovih načelnih pogledov na literarno ustvarjanje. V tem kratkem govoru pa je znatno zasto-

⁴ B. Borko, ki je opisal Prežihov delež na tem zboru in objavil tekst njegovega referata, ga je datiral z 8. okt. 1945 (n. m., str. 265). S tem se ujema vabilo sklicateljcev: »Društvo slovenskih književnikov bo v ponedeljek 8. oktobra t. l. ob 18. uri imelo v prostorih Slovenske Maticе izredni občni zbor.« (LdP 1945, št. 140, str. 8.) Toda obe časopisni poročili o zboru, Občni zbor Društva slovenskih književnikov (LdP 1945, št. 145, str. 5) in Nov odbor društva slovenskih književnikov (SPor 1945, št. 149, str. 6), navajata kot čas tega srečanja torek, 9. okt. 1945. Enaka datacija je tudi v sh. pisanem poročilu v arhivu društva.

⁵ Dnevne vesti; LdP 1945, št. 140, str. 8.

pano tudi ljudsko in polljudsko slovstvo in nam torej morejo zadevni odstavki služiti za izhodišče naše raziskave. Ker je edina objava besedila tega referata strokovnemu interesentu razmeroma težko dostopna, naj tu v celoti citiramo tista mesta, ki nam bodo služila za oporo pri nadaljnjih izvajanjih. Takoj na začetku so odstavki:

»Prvi tvorec naše leposlovne umetnosti je bil naš narod sam, in sicer kot kolektivni stvarjalec. Le tako smo prišli do naših prastarih narodnih umotvorov, kakor je naša narodna pesem. Najstarejša ritmična oblika slovenske narodne pesmi je dvodelna dolga vrstica, ki je praslovanska in spominja celo na ritem prakulturnih narodov. Ze pred tisoč leti in več je vse naše ljudstvo pelo duhovno pesem ‚Kirieelejson‘ ob pravnem aktu ustoličenja koroških vojvod. Pravni red je bil torej pri nas že od nekdaj povezan z ljudsko umetnostjo. In pozneje, ko se je naš človek oblikoval skozi dolge dobe fevdalizma, suženjstva in brezpravnosti, mu je bila slovenska narodna pesem, slovenska basen, edina hrana, iz katere je črpal svoje duhovne sile, da se je mogel sploh ohraniti in rasti.

Pozneje, ko se je povečal pritisk močnejših kulturnih narodov na Slovence, je dobila naša ljudska pesem, naša pripovedka še izrazitejši narodno-obrambni značaj. Tu se moramo spomniti naših Drabosnjakov na Koroškem, naših Vodovnikov na Štajerskem, naših Küzmičev na Prekmurskem, naših Nagličev na Kranjskem in še premnogih drugih ljudskih umetnikov na Slovenskem, mož, ki so verno zidali hram naše narodne umetnosti, budili zavest ter s svojo preprosto rimo, s svojo pripovedko pripravljali ljudstvo k samoobrambi. Naše narodne meje bi bile danes na Koroškem, Štajerskem in Prekmurskem za trdno povsem drugačne, ako bi ne bilo teh zidarjev.

Iz tega temelja ljudske umetnosti je potem začela rasti tista slovenska umetnost, ki jo imamo danes pred seboj in katere tvorci smo mi sami. Iz tega temelja se je začela dvigati prava slovenska umetniška tvornost, iz tega temelja so zrastle naši velikani, kakor so bili Prešeren, Levstik, Cankar in drugi.«

Temu uvodnemu pogledu v slovensko slovstveno preteklost, v katerem Prežih poudarja slovensko ljudsko in polljudsko ustvarjalnost ne le kot prvo obliko slovenske literarne ustvarjalnosti, ampak tudi kot neizčrpen vir vse poznejše vredne literarne tvornosti, dodaja vrsto misli o zahtevah, ki jih je postavljala tedanji čas pred literarnega ustvarjalca. Toda pri tem poudarja, da ne gre za nikakršno »novo umetnost«, še manj za utesnjevanje umetnosti »v ojnice kakega dogmatizma novega sveta«. »Umetnost je večna, kakor je večna lepota, resnica, dobrota in plemenitost. Dobe menjajo le zunanje oblike, menjajo okus, opazovanje, bistvo pa ostane«. To bistvo pa je videl Prežih v kar največji meri vsebovano že v najstarejših oblikah ljudske umetnosti, ki mora biti vzor in vir tudi sodobnemu literarnemu ustvarjanju, saj je svoja izvajanja zaključil z

mislijo: »Le tedaj, ako bo umetnost pila iz neskončnih virov ljudske stvarjalne sile, bo tudi sama lahko ustvarjala«⁶.

Da bomo mogli bolje izluščiti Prežihovo misel, moramo v citiranem najprej ugotoviti očitne vplive od drugod. Prvi odstavek vsebuje namreč značilno tezo Ivana Grafenauerja o dvodelni dolgi vrstici kot najstarejši verzni obliki slovenske ljudske pesmi in poudarek na ljudskem petju pri obredu ustoličevanja koroških vojvod, ki je bilo tudi predmet Grafenauerjevih raziskav. Verjetno Prežih ni bral ustreznih Grafenauerjevih razprav⁷, pač pa je utegnil poznati njegov sintetični prikaz ljudskega pesništva za drugi zvezek Narodopisja Slovencev⁸. Tega mu je mogel posredovati rojak in nekdanji mentor Franc Kotnik, s katerim sta takrat sodelovala pri obnovi dela Mohorjeve družbe⁹. Kotnik osebno ali njegov prispevek v Narodopisje Slovencev⁸ je mogel biti Prežihu informator (v kolikor je bilo to potrebno) o bukovnikih, torej pesnikih in piscih iz kmečkih vrst, ki jim je dal Prežih poseben poudarek v drugem odstavku svojega referata. Pri tem pa je verjetno Prežih sam pritegnil mednje tudi šurdskega pastora Štefana Kūzmiča, ker je pač hotel zajeti vse slovenske pokrajine in podčrtati narodnoobrambni in literarno ustvarjalni pomen teh »mož, ki so verno zidali hram naše narodne umetnosti«. Ko smo s tem opozorili na vire Prežihovih stvarnih podatkov in povzetih trditev, pa smo se dokopali do Prežihove temeljne teze: ljudsko leposlovje ni bilo le najvažnejši ohranjevalec slovenske narodne sa-

⁶ Knjiga 1955, str. 266—269. D. Druškovič je pisal o Prežihovem »referatu, ki ga je pripravil za občni zbor Društva slovenskih književnikov« (1945.1.) in iz njega citiral dve mesti (Prežihov zbornik, Mrb. 1957, str. 224, 227); ta citata pa je vzel iz nekega besedila, ki se je v dveh tipkopisih ohranil v Prežihovi zapuščini; vendar je to besedilo drugega Prežihovega referata, pripravljeneega za kongres jugoslovanskih književnikov leta 1946. Da je tisti referat, ki ga je objavil B. Borko v Knjigi 55, res Prežihov govor na zboru Društva slovenskih književnikov 9. okt. 1945, dokazuje kratka vsebina v sh. poročilu o tem zboru (gl. op. 4): »Književnik Prežihov Voranc naglasio je u svom referatu, kako je narod bio prvi tvorac slovenske umetnosti i kako treba, da se danas umetnici bore i izražavaju ono zašto se bori narod i od čega pati narod. 'Kulturni molk' nije pasivizirao naroda, već ga je aktivizirao u borbi protiv okupatora.«

⁷ I. Grafenauer: Lepa Vida; Lj. 1943, poglavje Pripovedna dolga vrstica, str. 150—172. Isti: Najvažnejše ritmične oblike v zgodovini slovenske narodne pesmi: Etnolog 1943, str. 45—60. Isti: Najstarejši slovenski »kirielejsoni«: GMS 1942, str. 65—75.

⁸ Izid drugega dela Narodopisja Slovencev se je iz leta 1945 zavlekel v leto 1952, vendar so nekateri avtorji posameznih prispevkov dobili že leta 1945 posebne odtise. Kot separatniki so tako 1945. leta (založba Klas — knjigarna Jože Žužek) izšli trije zvezčiči: A. Breznik, Ljudski jezik (str. 5—11); I. Grafenauer, Narodno pesništvo (str. 12—85); Fr. Kotnik, Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci, Verske ljudske igre, Iz ljudske medicine (str. 86—133).

⁹ Prva seja obnovljene Mohorjeve družbe je bila 1. okt. 1945 (KMD za 1946, str. 150), torej dober teden dni pred Prežihovim nastopom v Društvu slovenskih književnikov.

mobitnosti, ampak tudi najpomembnejši inspiracijski vir najvrednejših literarnih mojstrov in je tudi še v sodobnosti prvi in neizčrpni vir literarne ustvarjalnosti. V takšnem stališču bi sicer mogli videti vsaj deloma vpliv sorodnih nazorov Maksima Gorkega¹⁰, ki ga je Prežih že zgodaj poznal in visoko cenil kot pisatelja, z njegovimi načelnimi pogledi na literaturo pa se je moral seznaniti kot komunistično angažiran pisatelj. Vendar se nam ta vpliv pokaže v zelo ozkih možnostih, če na eni strani upoštevamo, da Gorki kljub poudarjanju vloge ljudskega slovstva v oblikovanju lastne pisateljske fiziognomije in priporočanju tega zgleđa mladim talentom ni pripisoval ljudski umetnosti tako izrazitega in odločilnega pomena kakor Prežih, na drugi strani pa ne prezremo poudarjane vloge polljidskega slovstva oziroma točneje bukovniškega pismenstva, torej pojava, ki ga Gorki sploh ni poznal. Tu pa se kaže nedvomno vpliv Kotnikovega strokovnega dela in mentorske dejavnosti, prav gotovo pa tudi drugih dejavnikov, ki so oblikovali že v mladosti nazore Prežihovega Voranca.

Pred morebitnim sklepom, da je poudarjanje temeljnega pomena ljudskega in polljidskega slovstva utegnilo biti Prežihova domislica ob pripravljanju referata za občni zbor Društva slovenskih književnikov v letu 1945 ali da je nastalo pod neposrednim vtisom branja Grafenauerjeve in Kotnikove razprave v Narodopisju Slovencev, nas ustavlja ponoven poudarek pomena ljudskega slovstva za sodobnega pisatelja, ki ga vsebuje drug Prežihov teoretični spis. Ta nosi naslov *Osnovni problemi sodobne proze* in se je ohranil v pisateljevi zapuščini v dveh tipkopisih, ki se med seboj le neznatno razlikujeta. Kakor je v zgoraj obravnavanem referatu Prežih že v prvem stavku povedal, da govori »ob priliki zbora slovenskih leposlovnih umetnikov«, tako tudi ta govor v obeh tipkopisih uvaja stavek: »Prvikrat v zgodovini narodov Jugoslavije se vrši taka prireditev, kakor je kongres književnikov, na svobodnih tleh.« Potemtakem gre nedvomno za besedilo, o katerem je zapisal Juš Kozak po spominu: »Leta 1946 je prišlo med nama do nesporazuma zaradi nekega članka, ki ga je poslal za revijo ‚Novi svet‘. Članek je bil pravzaprav govor, napisan po naročilu za prvi kongres književnikov, ki je bil potem odložen in se je vršil šele novembra šestinštiridesetega leta.«¹¹

Članek oziroma govor *Osnovni problemi sodobne proze* je eden redkih Prežihovih ohranjenih spisov, ki še ni bil natisnjen. Tudi citiran je bil

¹⁰ Russkie pisateli o literaturnom trude, IV; Leningrad 1956, str. 33–39.

¹¹ J. Kozak: Srečanja s Prežihovim Vorancem; Prežihov zbornik, Mrb. 1957, str. 117.

v literaturi le malo.¹² Zato ga je treba pred interpretacijo tistih mest, ki se neposredno nanašajo na našo temo, nekoliko predstaviti. Najprej okoliščine in čas nastanka. Vir za to sta nam dve pismi Juša Kozaka, ki sta se ohranili med dopisi Prežihovemu Vorancu v Študijski knjižnici na Ravnah.¹³ Iz Kozakovega pisma 15. aprila 1946 zveemo, da je Prežih rokopis poslal za objavo v Novem svetu 10. februarja tistega leta in zraven dopis, v katerem je o članku zapisal tudi stavke: »Tukaj sem nekaj pobral iz referata Gorkega na kongresu sov. pisateljev. Zato te misli niso moje in se kot avtor ne bi podpisal. Za referat to gre. Za članek pa je težje.« Kozak je nato menda uvrstil članek v revijo in ga celo poslal v tiskarno, toda pred natisom se je posvetoval še na političnem forumu. Tu pa se je zataknilo in 7. aprila 1946 je Kozak Prežiha obvestil: »Za revijo si mi poslal članek, ki ga nisi hotel podpisati. No, dal sem ga vseeno tiskati, čeprav le z označbo L. P. Pisal si mi, da so ga na C. K. odobrili. Pri razgovoru, kaj imam v reviji, so mi na C. K. dejali, da tega članka ne kaže prinašati. Tako sem dal uničiti stavek na ponovno vprašanje, kaj naj s člankom naredim. Dejali so mi, da ga niso odobrili. Tako stoji s stvarjo.« Potem je po nekaj ostrih besedah, predvsem v zvezi z delovanjem Društva slovenskih književnikov in sodelovanjem pri reviji *Novi svet*, prišlo do prekinitve dopisovanja in sodelovanja med Prežihom in Jušem Kozakom. Očitno se Prežih tudi za jugoslovanski kongres pisateljev ni več zanimal in se ga ni udeležil.¹⁴

Pa še kratek pregled vsebine načrtovanega govora *Osnovni problemi sodobne proze*. Uvodni odstavki so namenjeni utemeljevanju realizma v umetnosti, pri čemer izvaja Prežih svoje estetske poglede iz Diderota, češ da je »lepota... v čim večjem soupadanju podobe z resničnostjo«. In ker je »prava leposlovna, kakor tudi vsaka druga umetnost... vedno odraz socialnega kulturnega življenja vsakega naroda«, je prepričan, da

¹² D. Družkovič: O Prežihovi evropski razgledanosti; Prežihov zbornik, Mrb. 1957, str. 220—235. Tam pa je referat še napačno identificiral (prim. op. 6), kar je popravil v opombah k Lovro Kuhar — Prežihov Voranc ZD VII, Lj. 1964, str. 409 in ZD III, Lj. 1971, str. 541.

¹³ J. Kozak — Prežihu 7. in 15. apr. 1946 (prim. J. Pogačnik, Prežihova bibliografija, Prežihov zbornik, Mrb. 1957, str. 579).

¹⁴ V poročilih o kongresu (Kongres jugoslovanskih književnikov v Beogradu, LdP 1946, št. 270, str. 5; I. kongres jugoslovanskih književnikov, LdP 1946, št. 272, str. 4; Drugi dan kongresa jugoslovanskih književnikov, LdP 1946, št. 273, str. 6; Književniki pri maršalu Titu, LdP 1946, št. 274, str. 4; I. kongres književnikov Jugoslavije, SPor 1946, št. 273, str. 5; Kongres književnikov Jugoslavije je končal delo, LdP 1946, št. 275, str. 6) se Prežih ne omenja med udeleženci, diskutanti, člani komisij ipd., le na koncu je bil (pač v odsotnosti) izvoljen v nadzorni odbor Zveze književnikov Jugoslavije. Najdoločneje priča o tem, da se Prežih ni udeležil beograjskega kongresa, pismo Prežiha V. Möderndorferju, datirano v Kotljah 21. nov. 1946 (NUK, rkp. odd., inv. št. 56/55).

se bo literatura v novih družbenih razmerah spremenila v skladu z družbenimi spremembami samimi. Pri tem pa se morajo leposlovni ustvarjalci zavedati tudi posebnih nalog, ki jim jih postavlja čas. Te naloge oziroma »osnovni problemi sodobne proze« pa so po Prežihovem mnenju: 1) »Imeti pravi odnos do narodne tvornosti, je, mislim, prvi in poglobitni problem našega sodobnega ustvarjanja.« 2) »Najti pravi odnos do naše kulturne in književne preteklosti in njo pravilno vrednotiti, spada med osnovne probleme naše sodobne beletristike.« 3) »Spraviti obliko in vsebino v sklad s tendenco, je važen problem sodobne beletristike.« 4) »Naš prozaist, naš pesnik, naš umetnik se mora z vsemi štirimi vreči v novo življenje in se z njim najtesneje povezati. Ta nujnost je nov problem naše umetniške tvornosti...« 5) »Vključitev naše književne umetnosti, vključitev našega leposlovnega umetnika v izgradnjo novega sveta, je eden osnovnih problemov naše naloge v sedanjem času.« Posebej značilen za Prežihov osebni odnos do literarnega ustvarjanja pa je zaključek tega načelnega spisa, ki v veliki meri relativizira poprej tehtno postavljene zahteve: »Seveda je drugo vprašanje, kako bo vsak posamezni pisatelj to delal. Vsak bo pač pisal, kakor bo znal in kakor bo občutil. Za pisateljsko stvarjenje obstoja merilo, obstojajo gotova pravila, ki jih je osvojila človeška kultura, zakonov za tako stvarjenje ni. V tem leži problem umetniškega ustvarjanja, ki zahteva od nas, da ga vsak sam zase reši.« To misel, ki dokaj upošteva individualnost literarnega ustvarjalca, njegovo nadarjenost in osebno problematiko, je čutiti manj določno tudi drugje v tekstu.

Za naš problem je najpomembnejše, da je Prežih postavil v referatu izrazito zahtevo po navezovanju sodobne umetnosti na ljudsko slovstvo in da jo je označil kar za »prvi in poglobitni problem« sodobne leposlovne proze. To forsiranje ljudskega slovstva kot temeljnega vira navdiha pri sodobnem literarnem oblikovanju je prav gotovo eden izmed najbolj izvirnih piščevih prispevkov v tem razpravljanju, čeprav se je navidezno ravno pri utemeljevanju te zahteve najizdatneje oprl na Maksima Gorkega in na njegovo avtoriteto v sovjetski literarni teoriji. Že pojasnjevalne odstavke, ki uvajajo in podpirajo prvo Prežihovo zahtevo do sodobnih ustvarjalcev in ki so tudi po obsegu posebej poudarjeni, uvaja s citatom iz Gorkega: »Najgloblje in najmočnejše ljudske tipe ustvarja ljudstvo samo.« Stavek je vzet iz *Poročila na kongresu sovjetskih pisateljev 17. avgusta 1934*, ki je bil po Prežihovi izjavi v pismu Jušu Kozaku temeljni vir njegovih izvajanj. Toda pri Gorkem se stavek v takšni obliki (kot samostojna trditev) sploh ne pojavlja, marveč je vpleten v širšo karakteristiko ljudskega oblikovanja junakov pri-

povednih del: »Vnovič priporočam vaši pozornosti, tovariši, dejstvo, da je najbolj globoke in žive, umetniško dovršene tipe junakov ustvarila folklor, ustna tvornost delovnega ljudstva. Popolnost likov, kakor so Herkules, Prometej, Mikula Seljaninovič, Svjatogor, nadalje doktor Faust, premodra Vasilisa, ironični srečnež Ivan bedak in naposled Petruška, ki premaga zdravnika, popa, policista, hudiča in celo smrt — vse to so liki, v katerih nastanku sta se harmonično ujela ratio in intuitio, misel in čustvo. Taka skladnost je možna samo spričo neposredne udeležnosti tvorca pri stvarniškem delu resničnosti, pri boju za obnovo življenja.«¹⁵ Maksim Gorki je tu folklorno literaturo pojmoval izrazito razredno kot »ustno tvornost delovnega ljudstva«, torej kot kulturno stvaritev in dobrino razreda proizvajalcev, in jo je stavil naproti »buržoazni literaturi«. Te pa ne pojmuje ozko v okviru kapitalističnega družbenega sistema, marveč v širših zgodovinskih razsežnostih kot literaturo izkoriščevalnega razreda. Ker pa je tak razred odtujen neposrednemu proizvodnemu procesu, je tudi njegova literatura oddaljena od stvarnosti, njen junak pa je individualist: »Buržoazna literatura se je pričela že v davnini z egiptsko ‚pripovedko o tatu‘; nadaljujejo jo Grki, Rimljani, in v dobi, ko propada viteštvo, se pojavlja namesto viteškega romana. To je prava buržoazna literatura in njen poglavitni junak je slepar, tat, nato detektiv in spet tat, toda že ‚tat-gentleman‘.«¹⁶

Prežih je Gorkega trditvi že s tem, da jo je iztrgal iz te komparacije, dal posebno težo. S tem, da jo je skušal podpreti in razložiti z domačim gradivom in da jo je pri tem prenesel na srednjeveško družbeno razmerje kmet — fevdalec, ji je pa dodal bistveno nov kontekst: »Poglejmo, kako se to ujema z ustvaritvami naših narodov. Ljudska domišljija ustvarja že od pamtiveka ter sega skoraj do naših časov. Z nastopom družbenega razhajanja, ko se začne njen globlji razkroj, se začne kmet individualizirati, postaja osebnost, ljudska tvornost preneha. Na kmetih vse od te dobe nimamo osebe, ki bi dala umetnini svoje ime. V dalnem fevdalizmu kmet še razvija svojo umetnost, poleg nje pa se razvija fevdalna kultura, ki pa ne predstavlja ničesar. [Gorki: »Dobro je znano, da vpliv fevdalne literature ni bil nikoli posebno pomemben.«¹⁷] Fevdalizem je vključil družbo v strogo ločene kaste, cehe, graščake, kmete, ki so tuji med seboj, vsak želi svoje življenje. Ta kultura, ki jo je gojila cerkev, je hotela braniti in upravičevati stari red, ko so dozoreli že vsi pogoji za njegovo odpravo. Opravičevati nekaj, kar v resničnosti nima pogojev za obstoj,

¹⁵ M. Gorki: O literaturi; prev. J. Vidmar; Lj. 1952, str. 493—494.

¹⁶ Ibid., str. 494.

¹⁷ Ibid.

pa pomeni bežati od stvarnosti. V prvem razdobju nastopa fevdalec kot organizator proizvodnje in v tem času je njegova tvornost še vezana na ljudsko tvornost. Fevdalec je v pripovedki še vezan na ljudski kolektiv. V drugem razdobju pa postane fevdalec samo zajedalec na telesu družbe, njegova umetnost se loči od ljudske tvornosti in postane prazna.«

Iz teksta je že ob prvem branju dovolj opazno nizanje dokaj protislovnih ali vsaj ne dovolj vzročno povezanih misli, pri čemer je vidno ne docela premišljeno povezovanje nekaterih misli Gorkega z drugačnim družbenim kontekstom, namreč s splošno marksističnim gledanjem na fevdalni družbeni sistem v njegovem razvoju od napredne oblike družbenih odnosov (pač v primeri s sužnjeposestniškim) do izrazitega zaviralca družbenega razvoja, in z domačimi folklornimi pogledi (npr. »ustvarja že od *pamtiveka*«). To je utegnilo biti posledica naglice pri pisanju govora ali premajhne predhodne domišljenosti posameznih postavk.

Kakor pa je prvi odstavek o pomenu in značaju ljudskega slovstva Prežih izvajal iz citata Gorkega, tako je drugega v obratni smeri končno podkrepil s sodbo Gorkega. Vendar je ta odstavek v primerjavi s prvim veliko bolj premišljen in dosledneje izpeljan:

»Oblika, v katero vliva ljudska tvornost svoje umotvore, so pravljica, pripovedka in narodna pesem. V pravljici upodablja ljudska domišljija svoja hrepenenja, svoje želje in svoja stremljenja ter svoje nazore o pravičnosti na svetu na čisto izmišljenih likih brez navedbe časa in kraja. Nasprotno pa v pripovedkah imenuje junaka, navaja še kraj, kjer se dejanje godi in čas je tudi še dokaj določen. Pripovedka rada navezuje na kake velike zgodovinske dogodke, kakor so napadi Turkov, kmetiški upori itd. S tem je snov dosti bolj zgodovinsko določena in zato zrcali do velike natančnosti družbeno resničnost svoje dobe. Ljudsko tvornost odlikuje poleg globokega realizma še to, da v svoje proizvode vključuje ljudske težnje in stremljenja, kakor so olajšanje dela ali pa tudi čisto družbena stremljenja. V kolikor se v proizvodih ljudske tvornosti zrcali trdna vera, da bodo ljudska stremljenja gotovo uresničena v bodočnosti prej ali slej, v toliko so taki proizvodi prežeti z romantiko, to je usmerjenost in hrepenenje v bodočnost. V tvornosti delovnega človeka sta se združila realizem in romantika. Romantika črpa iz stremljenj, ki včasih imajo, včasih pa nimajo pogojev za uresničenje. Romantika daje polet, ako izhaja iz družbenih stremljenj, ki so uresničljiva. Iz realnega razvoja se mora videti, da je postavljeni cilj dosegljiv. Romantična stremljenja imajo vse pogoje za uresničenje v bodočnosti. Ljudska tvornost vsebuje torej romantični realizem. Maksim Gorki pravi glede zveze med delom, to je med življenjem in umetniškim ustvarjanjem: „Pod vsakim poletom fantazije lahko odkrijemo pogonsko silo, to je stremljenje človeka, da bi olajšal svoje delo.“«

V začetku tega odstavka se je Prežih močno oddaljil od svojega glavnega vira, od Gorkega. Delitev ljudskega slovstva na glavne vrste, predvsem pa delitev ljudske pripovedne proze na pravljice in pripovedke po stari delitvi bratov Grimm je Prežih lahko posnel po že omenjenem prikazu ljudskega slovstva Ivana Grafenauerja v Narodopisju Slovencev,¹⁸ lahko pa tudi iz kakega šolskega učbenika ali priročnika. Značilno pa je, da je te povzete teoretične karakteristike določno povezal s snovmi našega ljudskega pripovedništva (turški napadi, kmečki upori) in tako pokazal, da mu gre predvsem za slovenske (pa tudi druge jugoslovanske) slovstvene razmere. To je tem bolj pomembno, ker je nato nanje spet apliciral značilno socialistično-realistično tezo o spoju realizma in romantike kot idealni obliki literarnega izraza. To tezo je verjetno spet povzel iz referata Gorkega, čeprav tega vira tu še ne navaja. Toda Prežih je prenesel na naše pravljice in zlasti pripovedke to, kar je Gorki razbral iz antičnih mitov: »Mit je izmislek. Izmisliti pomeni izvleči iz vsote realnih dejstev njihov osnovni smisel in ga vtelesiti v podobi, — tako smo prejeli realizem. Toda če smislu izvlečkov iz realnih dejstev dodamo, domislimo — po logiki hipoteze — to, kar želimo, dobimo romantizem, ki je osnova mita in ki je visoko koristen, ker pospešuje prebujanje revolucionarnega odnosa do resničnosti, odnosa, ki praktično spreminja svet.«¹⁹ Prav tako je predvsem na antične mite vezana misel Gorkega, da za poletom fantazije lahko vidimo stremljenje človeka po olajšanju dela. Gorki je namreč navajal vrsto primerov mitoloških in pravljичnih »izumov« in v njih odkril osnovni smisel pripovedk, mitov in legend: »Ta smisel je pravzaprav izraz stremljenja nekdanjih delovnih ljudi olajšati si delo, stopnjevati njegovo produktivnost, oborožiti se zoper štirinoge in dvonoge sovražnike, prav tako pa tudi z močjo besede, z ‚zagovori‘, ‚uroki‘ vplivati na elementarne, ljudem sovražne pojave narave.«²⁰ Spet si je torej Prežih prikrojil citat iz polovice stavka, medtem ko je drugo, ki jo je Gorki v naslednjih izvajanjih še posebej poudaril, izpustil. Ker pa ta druga polovica stavka in iz nje izhajajoče misli govore o magični moči besede in posebni pozornosti, ki so jo nekdanji anonimni ustvarjalci posvečali besedam, bi mislili, da bo posebej pritegnila Prežihovo pozornost. Toda ker je ni in ker so tudi drugi citati in povzetki iz Gorkega v Prežihovem tekstu le približni in prikrojeni, se nam vzbuja celo dvom, da je Prežih uporabljal celoten tekst referata Gorkega in ne morda le kakšne izvlečke ali podobno posredno pomagalo.

¹⁸ Gl. op. 8.

¹⁹ Gorki, n. m., str. 500.

²⁰ Ibid., str. 489.

Toda to za naš problem ni bistveno. Od tega odstavka dalje se namreč Prežihova izvajanja o pomenu ljudskega slovstva skoraj povsem otresejo vpliva Gorkega.

Naslednji odstavek je v celoti posvečen oznaki srbske ljudske pesmi, predvsem kosovskemu ciklu. V njem se očitno razodeva Prežihovo nezadostno poznavanje predmeta, zaradi česar se mu tudi ni posrečilo prav izpeljati misel o pravilni ljudski »oceni dogodkov«. Kljub temu pa odstavek priča, da je Prežih visoko cenil klenost izraza srbske ljudske epike; v tem smislu je zlasti značilna ugotovitev: »Vse je brez slehernega jadikovanja, vsi nosijo silno breme kot nekaj samo po sebi umevnega.« Ko pa Prežih v obravnavo spet pritegne tudi slovensko ljudsko slovstvo, se šele prav zlijeta njegovo vedenje in tendenca izvajanj v samoniklo estetsko oceno in karakteristiko napredne družbene vloge našega ljudskega slovstva:

»V naših pripovedkah o kraljeviču Marku in o kralju Matjažu in v naših narodnih pesmih je ljudstvo upodobilo svoja družbena stremljenja po svobodi in pravici.

Ti narodni liki na čudovit način zrcalijo družbeno resničnost tedanje dobe. Naše ljudstvo je spoznalo, da si samo, brez zaveznika ne more izvojevati svobode, zato poosebljenje te ljudske nemoči v opevanih likih, ki bodo narodu prišli pravočasno na pomoč. V teh likih je poosebljena hkrati tudi trdna vera, da bo končno vendar le zmagala pravica in da bo narod dosegel svoje odrešenje. To je storilo ljudstvo v svoji tvornosti na tak moder in enostaven način, kot zna to samo ljudstvo, ko zgoščeno resničnost prenaša na eno samo dobo.«

Končno Prežih preide v svojih izvajanjih o ljudskem slovstvu na vprašanje, kako naj bi sodobni pisatelj povezal ljudsko izročilo s svojim ustvarjanjem. Za primer plodne in idejno napredne uporabe ljudskega izročila v romanu mu služi belgijski pripovednik Charles-Théodore-Henry De Coster (1827—1879) oziroma njegov roman *La Légende et les aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandre et ailleurs*. Ta roman ali njegovega junaka omenja Gorki v svojem referatu na več mestih, zdaj kot primer junaka buržoaznega romana, zdaj kot ljudsko snov v literarni obdelavi. V Prežihovi interpretaciji je sicer čutiti vpliv Gorkega, vendar tu nikakor ne gre za posnetek misli sovjetskega pisatelja. Prežihova interpretacija je tako vidno prežeta z osebnim odnosom do te pripovedne mojstrovine, pa tudi posamezne misli in ugotovitve so toliko izvirne, da smemo trditi: Prežih je roman sam bral in visoko vrednotil. Lahko bi ga bral v izvirniku ali nemškem prevodu, najverjetneje pa ga je poznal iz Debeljakovega

slovenskega prevoda,²¹ ki ga je utegnil brati že v dvajsetih letih pred emigracijo. Leta 1948 pa je izšel že nov slovenski prevod,²² ki si ga je Prežih takoj nabavil za svojo knjižnico. Prežih je takole tolmačil pomen tega romana in ga na tak način dajal jugoslovanskim romanopiscem za zgled:

»Trebaja je opredeliti odnose naše dobe do ljudske tvornosti. Vsi veliki pisatelji vseh dob so črpali iz ljudske tvornosti, ker so vedeli, kaj predstavlja ljudska umetnost, kje se je treba učiti. Ker je ljudstvo samo ustvarilo najlepše tipe, se mora umetnik, ki čuti odgovornost svojega poslanstva, učiti ustvarjalnega posploševanja pri proizvodih ljudske fantazije. Tako je npr. pisatelj Coster iz Valone ustvaril svojega ‚Ulenspiegla‘ in ga navezal na ljudsko izročilo, katerega je temeljito proučeval. Flandrijsko ljudstvo je v tem svojem junaku upodobilo svojo samozavest, svoje zaničevanje do fevdalne gospode. Ulenspiegel se norčuje iz vseh uredb tedanjega družbenega reda. Graščak je nepotreben, kmet se lahko zveže z mestom mimo fevdalnih gospodov, gospoda je bedasta, preprosti ljudje so dovolj pretkani, da bodo z njo opravili. To je duh, ki veje iz tega dela, ki silno soupada z razpoloženjem naših narodov v njegovi sedanjí osvobodilni borbi. V svetovni umetnosti imamo mnogo pisateljev in to največje, ki segajo v zakladnico svojega narodnega izročila za tipom, ki ga rabijo. Noben velik umetnik ne more imeti malomarnega odnosa do ljudskega izročila.«

Preden se na temelju doslej navedenega gradiva lotimo rekonstrukcije Prežihovih nazorov o ljudskem slovstvu in o pomenu njegove uporabe v sodobnem pripovedništvu, moramo na kratko povzeti bistvene razločke med prvim in drugim Prežihovim predavanjem in navesti še nekaj dopolnil. Najprej je treba opozoriti na majhen časovni razmik med obema načelnima spisoma. Prvega je po vsej verjetnosti napisal v tednu pred govorom na občnem zboru Društva slovenskih književnikov, torej v začetku oktobra 1945, drugega najbrž neposredno preden je rokopis poslal Jušu Kozaku, pač v začetku februarja 1946. Časovni presledek je torej nekako štiri mesece. Zaradi tega bi pričakovali, da razlike med sestavkoma ne bodo bistvene in da bo drugi miselno in izrazno bolj prečiščen od prvega. Toda že iz citiranih odlomkov, še bolj pa iz celote je očitno obratno razmerje med njima. Prvi govor se odlikuje po strnjjenih sodbah in organsko izpeljanih formulacijah, ki ustvarjajo jasnost in preglednost. V nasprotju s to monolitnostjo nas pri drugem spisu presenetí nepovezanost nekaterih izvornih in povzetih misli, ne docela pretehtana zgradba predavanja in okornost nekih formulacij. Te razlike lahko stavimo de-

²¹ C. de Coster: *Ulenspiegel in Lam Dobrin*, junaka veseljaka iz dežele Flandrske; prev. A. Debeljak; Lj. 1925, 551 str. 8° (Prevodna knjižnica 9).

²² C. de Coster: *Tila Ulenspiegla in Lama Dobrina junaške, vesele in slavne dogodivščine v deželi Flamski in drugod*; prev. V. Levstik; Lj. 1948, 433 + (II) str. 8° (Svetovni klasiki).

loma na rovaš dejstva, da je v prvem, krajšem besedilu Prežih nanizal nekaj svojih misli in spoznanj, medtem ko je hotel v drugem iste in podobne trditve racionalno utemeljiti in podpreti z avtoritativnimi citati, kar je pri besednem ustvarjalcu z malo skušnje v teoretičnem formuliranju literarnih nazorov razumljivo. Ne smemo pa prezreti še dveh pomembnih stvari.

V drugem govoru je moral Prežih zajeti celoten jugoslovanski kulturni prostor, in to mu je povzročalo znatne težave. Slovensko literarno preteklost in sodobne razmere je kolikor toliko poznal in se je zanje tudi vedno intenzivno zanimal, s književnostmi drugih jugoslovanskih narodov pa je bil slabo seznanjen. Iz zgoraj navedenega smo sicer videli, da je neposredno poznal vsaj nekaj srbskih pripovednih pesmi, drugače pa je bilo z umetno literaturo. Ko je v tretjem poglavju svojih izvajanj hotel naštetih najpomembnejše predstavnike kritičnega realizma, je v zgodnejši varianti govora za imeni iz zahodnoevropskih literatur (Dickens, Balzac, Flaubert, Stendhal), za Rusi (Tolstoj, Gogolj, Turgenjev) in za Slovenci (Levstik, Kersnik, »deloma tudi Jurčič, ki je še pod vplivom romantike«) pustil prazen prostor za Srbe in Hrvate in šele pozneje pripisal »Bora Stanković, Čosić in drugi« ter »Kozarac in drugi«. Iz takšnega pomanjkljivega poznavanja snovi pa je nujno izhajala nesuverenost njene obravnave.

Drug pomemben dejavnik pri pisanju govora za prvi kongres jugoslovanskih književnikov je označil že Juš Kozak s formulacijo, da je bil tekst »napisan po naročilu«. To pa je v tistem času nalagalo posebno odgovornost v formuliranju misli in zahtevo po zvestobi »glavni politični liniji« (nanjo se Prežih v takratnih pismih večkrat sklicuje). Od tod je izviral razen posameznih citatov iz Lenina in Stalina (takrat splošno razširjena teza, »da mora biti umetnik inženir duše«) tolikšna naslonitev na Maksima Gorkega, kakor smo jo konkretno razbrali zgoraj iz izvajanj o ljudskem slovstvu. Pri tem najbrž niso odločale prvenstveno Prežihove simpatije, ki jih je že iz mladosti gojil do tega sodobnega ruskega pisatelja, ampak predvsem avtoriteta, ki jo je takrat užival Gorki kot literarni teoretik in kot zgled socialističnega realizma v literaturi.²³ Vendar se Prežihu ni vedno posrečilo povzetih misli povezati, predvsem pa ne vselej organsko združiti z lastnimi pogledi, ki so bili na literarnem polju bolj spoznanja pisatelja kakor prepričanje politika.

V takšnih dilemah in pod vplivom zunanjih dejavnikov besedilo predvidenega govora na jugoslovanskem kongresu pisateljev ni moglo

²³ Fr. Zadavec: Književna esejistika in kritika; Slovenska književnost 1945—1965, II, Lj. 1967, pogl. Vdor teorije socialističnega realizma, str. 202—209.

dozoreti do celovite in strnjene zgradbe. Te neizdelanosti se je očitno zavedal tudi Prežih, zato je v pismu Kozaku tako poudarjal odvisnost od Gorkega in se sprva ni hotel podpisati pod članek. Da pa se pisatelj ni dejansko distanciral od misli in izvajanj, ki jih je povzel ali samostojno izrazil v članku, priča dejstvo, da je po preteku dveh mesecev pozabil na prvotno izjavo, podano neposredno po pisanju besedila, in nenavadno ostro odgovoril Kozaku, ki ga je opozoril na prvotno odločitev za šifro: »Ti si zloben človek. Kako moreš takoj reči, da ga nisem hotel podpisati, tistega članka, ki sem ti ga poslal. Sem se pač pozabil podpisati.«²⁴ Razen zunanjih okoliščin, ki jih še ne moremo ustrezno pojasniti (razhajanje v Društvu slovenskih književnikov), je pri spremembi odnosa do tega spisa gotovo odločala časovna distanca. Prežih je v času neposredno po pisanju članka nedvomno dobro čutil neskladje med tem, kar je hotel napisati, in tistim, kar je dejansko napisal. Vse manj pa se je zavedal pomanjkljivosti svojih formulacij, ko se je časovno odmikal temu času. V zavesti mu je ostalo predvsem tisto, kar je v članku hotel povedati in kar je gotovo bilo v skladu z njegovimi literarnimi nazori. Tako lahko kljub pogostim naslonitvam na tuje misli in kljub nerodnostim v njihovem oblikovanju le imamo vsebino Prežihovega spisa *Osnovni problemi sodobne proze* za pisateljeve povsem usvojene poglede na obravnavani predmet, do neke mere pa tudi za plod zadevnih lastnih spoznanj.

Za Prežihove poglede na ljudsko slovstvo in njegov pomen za sodobno literarno ustvarjanje velja to najbrž še v večji meri kakor za druga poglavja spisa. V takšnem sklepanju nas namreč podpira okoliščina, da se ta problematika na kongresu sploh ni obravnavala. Glavni referat Radovana Zogovića je ni upošteval.²⁵ Mimogrede se je dotaknil le sovjetski gost na kongresu, Ivan Ivanovič Anisimov, ki je v svojem govoru med drugim dejal: »Malokatera književnost ima tako bogate in krasne tradicije kakor vaša. Proslavljena narodna poezija Južnih Slo-

²⁴ Po Kozakovem citiranju v pismu Prežihu 15. apr. 1946.

²⁵ O naši književnosti, njenem položaju in njenih sedanjih nalogah, Referat književnika Radovana Zogovića na prvem kongresu književnikov Jugoslavije; SPor 1946, št. 276, str. 4–5. Za zgled, kako se je problematika kongresa oddaljila od Prežihovega koncepta, naj navedemo Zogovićeve načrt vsebine govora: »Zato bomo v tem pogledu na naše književne razmere in naloge govorili: prvič — o dogodkih, ki so se odigrali zadnja leta v naši deželi in v svetu, o izpremembah, ki so nastale v naši domovini, v življenju naših narodov, v njihovih medsebojnih in družbenih odnosih, v njihovem kulturnem življenju;

drugič — o tem, kako je živela in reagirala naša književnost na te dogodke in te spremembe, na trpljenje, napore, tegobe in uspehe ljudstva;

tretjič — o najnujnejših nalogah in dolžnostih naše književnosti, o objektivnih in subjektivnih pogojih dela in možnostih naših književnikov in naše književnosti.« (Tam, str. 4.)

vanov, narodne pesmi in vse oblike ustvarjanja njihovih narodov se odlikujejo po neizčrpnosti samobitnosti in globini. Njihova duhovna moč in človečanska lepota zbudata občudovanje.«²⁶ Toda to so bile le besede priznanja estetske vrednosti jugoslovanskemu ljudskemu slovstvu, predvsem epskemu ljudskemu pesništvu. V njih pa ni nobenega sledu o kakršnikoli aktualizaciji tematike tega slovstva ali o navajanju k njeni uporabi v sodobnem literarnem ustvarjanju.

Prežih podobnih govorov, kakor sta bila nastop na zboru Društva slovenskih književnikov in pripravljeni tekst za govor na prvem kongresu književnikov Jugoslavije, ni imel ali pripravljaval ne prej ne pozneje. Vabili so ga sicer, da bi govoril tudi na drugem povojnem občnem zboru Društva slovenskih književnikov 11. junija 1946.²⁷ Prvi tajnik društva, Ignac Koprivec, mu je v pismu celo označil, kakšno okvirno vsebino naj bi njegov govor imel: »V imenu Društva se obračam nate s prošnjo, da bi na občnem zboru predaval. Tvoje predavanje smo si zamislili tako, da bi bili v njem zastopani nasveti za konkretno delo. Oslonil bi, recimo predavanje na politični položaj po svetu: Primorska, Trst, Koroška itd., zunanji sovražniki naše države ter analiziral iz tega izhajajoče naloge, ki so postavljene pred književnika. Vmes bi omenil, da je Društvo v zadnjem letu precej napravilo v tem smislu, ko je recitalo po Primorski in protestiralo s številnimi resolucijami proti ravnanju z našo državo.«²⁸ Nobenih podatkov ni o tem, da bi Prežih željeno predavanje res imel. Če ga je, pa po vsej verjetnosti ni prispevalo ničesar k tu obravnavani problematiki.

Pomembno dopolnitev podobe o Prežihovem odnosu do ljudskega slovstva, kakršna se nam je luščila iz obravnavanih referatov, pa nam nudijo še nekateri spisi iz tega časa. Kot oblastveni delegat v odboru Mohorjeve družbe in pri relativno samostojni založbi njene tiskarne v Celju je moral Prežih pregledati in odobriti rokopise, ki sta jih založbi sprejeli v program. Te dolžnosti pa ni opravljal zgolj idejno kot politik, ampak kot pisatelj s poslušom tudi za tuje literarno oblikovanje. Tako predstavljajo Prežihova tovrstna poročila dokaj zanimiv in dragocen vir za poznavanje njegovih literarnokritičnih nazorov. Zaradi narave ocenjenih del pa se je ob njih le izjemoma srečal s tem, kar nas v naših izvajanjih posebej zanima. Iz ocene povesti Julije Bračičeve Graščinski stradarji (prvotno Osamljena piščalka) izvemo nekaj, kar je v zvezi s Prežihovim pisateljskim odnosom do ljudske kulture v širšem smislu. Gre za vredno-

²⁶ Govor Ivana Ivanoviča Anisimova; SPor 1946, št. 273, str. 5.

²⁷ Prežih — V. Möderndorferju 26. maja 1946 (gl. ZD III, Lj. 1971, str. 536).

²⁸ I. Koprivec — Prežihu 27. maja 1946 (Študijska knjižnica Ravne).

tenje občestvene kulture kot snovi literarnega oblikovanja. Že v uvodnih stavkih ocene je namreč Prežih poudaril pomembnost opisov ljudskih običajev: »Ta povest ni slaba ljudska povest. Ima mnogo dobre vsebine, kakor popise raznih običajev in dela, ki so nam dozdej nepoznani. N. p. žetev pljaševine, potem nabiralci zlata v Dravi itd.«²⁹ Še bolj zanimiva, a hkrati tudi problematična je misel, ki jo je zapisal v oceni Cajnkarjeve drame *Za svobodo*: »Da bi tista teta ostala nekaznovana, je popolnoma proti ljudskemu občutku o pravici sploh. Nekdaj se mora vsak greh poplačati.«³⁰ Zanimiva je ta misel zato, ker nam izpričuje Prežihovo razmišljanje o tipičnih strukturah ljudske mentalitete in ljudskega fabuliranja. Problematična pa je v formulaciji toliko, ker iz nje ni povsem razvidno, koliko je Prežih imel pri tem v mislih ljudsko pripovedništvo in koliko je morda mislil zgolj na tipično miselnost najširših družbenih plasti. V prid drugi možnosti govori namreč podobna izjava ob Trunkovih Spominih, kjer je misel na pripovedništvo povsem izvzeta: »Toda vrednost tega dela leži v tem, da pravilno ocenjuje našo slovensko perspektivo, da izraža veliko vero v zmago pravice nad krivico.«³¹ Seveda moremo tu misliti še na političen kontekst.

K temu gradivu velja zaradi popolnosti pridružiti še posebne Prežihove izjave o ljudski pesmi, predvsem o koroški slovenski ljudski pesmi. Tozadevne pisateljeve misli pri izrazito proznem pripovedniku niso tako odločilnega pomena kakor odnos do ljudskega pripovedništva, ker niso neposredno povezane z njegovo ustvarjalnostjo. Vendar kljub temu značilno dopolnjujejo podobo Prežihovih nazorov o ljudskem slovetvu. V drobcih bi za Prežihovim odnosom do koroške slovenske ljudske pesmi lahko paberkovali po več člankih in reportažah s koroško problematiko. Zadostuje pa naj opozorilo na uvod v Zborniku koroških pesmi, kjer je ta odnos dobil najdoločnejšo in najbolj strnjeno obliko. Izrazit poudarek na narodno ohranjevalni in narodno obrambni funkciji slovenske pesmi na Koroškem vsebuje uvodni odstavek spremne besede: »Na Slovenskem Koroškem živi ljudstvo, ki ljubi pesem in ki zna peti. Zato ni čudno, da so koroški Slovenci v svoji obrambi proti nasilni germanizaciji, ki se je začela v dobi kapitalistične vladavine v preteklem stoletju, posegli po svoji pesmi. V najbolj črnih dneh sužnosti jih je pesem družila, jih oživljala in spodbujala, jim vlivala poguma, jim dajala vero in upanje, da bo tudi njihovih suženjskih dni kdaj konec. Koroškim Slovencem ni bila pesem več sama sebi namen, ampak je v tej borbi zadobila velik

²⁹ J. Pogačnik: Prežih in Finžgar v pismih; NOja 1964, str. 279.

³⁰ Ibid., str. 274.

³¹ Ibid., str. 307.

političen pomen: pesem je postala važen del vse njihove prosvetne dejavnosti, pesem je postala njihovo orožje.³² Ob tem je treba mimogrede opozoriti, da je Prežih podobno obrambno vlogo pripisoval tudi koroškemu ljudskemu pripovedništvu, npr. pripovedkam o Miklovi Zali: »Ljudstvo je gojilo in nadaljevalo kult Miklove Zale, te posebljenosti trpljenja in žrtvovanja.«³³ Misel o narodnoobrambnem pomenu slovenske ljudske pesmi na Koroškem, ponazorjena z vrsto zgodovinskih zgledov, je osrednja tema uvoda v omenjeno zbirko pesmi z napevi. Vendar ob zaključku Prežih le ni mogel mimo estetske ocene, ki jo je zgostil v stavku: »Slovenska koroška pesem... predstavlja vsem Slovencem to, kar jim je zmerom bila — biser slovenske ljudske umetnosti.«³⁴

Končno nam preostane, da iz tega, kar smo iz Prežihovih izjav razbrali za njegova spoznanja ali trdno usvojene poglede, poskušamo v strnjeni obliki povzeti značilne sestavine njegovega odnosa do ljudskega slovstva v zadnji ustvarjalni dobi. V (slovenskem) ljudskem slovstvu je Prežih videl predvsem naslednje:

estetsko vrednoto, ki jo je v lirskih pesmih zgolj občudoval brez razčlenjevanja, v pripovedništvu pa je odkrival »na moder in enostaven način« podano »zgoščeno resničnost«, »najgloblje in najmočnejše ljudske tipe« (naslanjajoč se na Gorkega) ter umetniško upodobljena »stremljenja po svobodi in pravici«;

narodno ohranjevalni in narodno obrambni dejavniki, pri čemer je ob ljudski ustni pesemski in pripovedniški tradiciji upošteval tudi polljudsko regionalno pismenstvo na prehodu iz 18. v 19. stoletje;

prvi zgled najvrednejšega literarnega ustvarjanja, ob katerem so se oplajali vsi resnično veliki pisatelji in iz katerega more in mora črpati tudi sodobni literarni ustvarjalec (pri čemer je mislil na celotno ljudsko kulturo, ne le na slovstvo).

Tako smo se prikopali do Prežihovih pogledov na ljudsko slovstvo, kakršne nam izpričujejo njegove načelne izjave v letih 1945 do 1948 in ki veljajo gotovo za vsa povojna leta do pisateljeve prezgodnje smrti. Čeprav je bil le to naš namen, je treba ob koncu opozoriti (tu in tam smo to poskušali že vzporedno z razpravljanjem), da so se ti nazori postopoma oblikovali in dozorevali v pisateljevem idejnem razvoju in v pripovedniškem izpopolnjevanju. Prežihov Voranc je začel pisateljevati še kot kmečki fant in gozdni delavec, ko je imel tako pri širjenju obzorja

³² L. Kramolc: Zbornik koroških pesmi; Lj. 1948, str. 3.

³³ Drava teče proti vzhodu; ZD IX, Lj. 1973, str. 436.

³⁴ Kramolc, o. c., str. 4.

kakor v pisateljskem razvoju omejene možnosti. S šolanjem v združništvu tik pred prvo svetovno vojno, z vojaškim stažem in v ujetništvu med njo ter v uradniški službi prvih dvanajst let po nji je predvsem dozorel njegov družbeni nazor; zlasti zadnje desetletje tega obdobja je bilo izpolnjeno z intenzivnim političnim delom, ki je pisateljske ambicije potisnilo v ozadje oziroma jih vidno podredilo politični namembnosti (proletkult).³⁵ V letih Prežihove politične emigracije so se prizadevanja prvega pisateljskega obdobja in politična tendenčnost drugega tvorno povezala pod vplivom še ne dovolj pojasnenih zunanjih in notranjih pobud in dozorela v umetniško sintezo. Šele v zadnji, najbolj ozaveščeni fazi svoje zrele oblikovalne dobe pa je bil Prežih izzvan, javno izraziti svoje načelne poglede na literaturo, v katere sodi tudi zgoraj obravnavani odnos do ljudskega slovstva. Kakor je spočetka počasi dozorevala Prežihova pisateljska fiziognomija in se pri tem dokaj opazno spreminjala, tako zasledimo v vsaki fazi tega razvoja tudi nekoliko drugačen odnos do ljudske ustvarjalnosti, predvsem glede njene pritegnitve v sodobno slovstveno oblikovanje. V prvi dobi je bil Prežih neposredno udeležen v ljudskem izročilu in se je tudi sam vsaj deloma vključeval v ljudsko ustvarjalnost, v drugi se mu je skoraj povsem odtujil, v tretji pa ga je plodno pritegnil v svoje pripovedno oblikovanje približno tako, kakor je načelno izpovedal v svojih zgoraj obravnavanih izjavah. Takšno razvojno podobo Prežihovih nazorov nam je pokazal že sistematičen prikaz njegovega odnosa do ljudskega pismenstva koroških bukovnikov in do individualnih pesnikov-pevcev.³⁶ Treba bo pozorno pretresti po eni strani še druge oblike polljudskega slovstva in njihov odmev pri Prežihu (npr. publikacije Mohorjeve družbe in druge »ljudske knjige«), predvsem pa analizirati pisateljev odnos do ustne ljudske tradicije in oblike njene pritegnitve v lastno ustvarjalnost (kot topos, snov, simbol ali oblikovalni model) zrele dobe. Šele rezultati teh razprav bodo primerno dopolnili in hkrati osmislili teoretično rekonstrukcijo v pričujočem uvodnem prispevku k tej problematiki.

³⁵ Prežih Miletu Klopčiču; Prežihov zbornik, Mrb. 1957, str. 23.

³⁶ J. Koruza: Prežihov Voranc in tradicija koroškega bukovništva; Koroški fužinar 1974, št. 1, str. 6—9.

РЕЗЮМЕ

Реконструкция понимания народного творчества у Прежиха и его взгляд на вопрос, существует ли возможность (и нужда) творческого содействия этого типа литературы на современных писателей, сторонников (нового или) социального реализма, базируется прежде всего на текстах двух его речей. С первой речью Прежих выступил на заседании Союза словенских писателей 9-го октября 1945, в ней говорится о задачах художников слова в новых общественных отношениях. Вторая речь носит заглавие «Основные проблемы современной прозы», предназначена была она для выступления на первом съезде югославских писателей в 1946-м г., но сам Прежих на этом съезде не принял участия. Кроме упомянутых речей настоящая реконструкция принимает во внимание еще несколько менее важных записей и статей по вопросам литературы из периода 1945—1948 гг.

Рассмотрение указанного материала дает следующие результаты:

Прежих в последнем периоде творческой деятельности обращал внимание прежде всего на **эстетическую ценность**, которой в лирических песнях только воодушевлялся без анализа, в повествовании ему открылись «умный и простой» образ «сконцентрированной действительности», «самые глубокие и сильные народные типы» (Прежих ссылается на Горького) и художественное изображение «стремления к свободе и правде»; далее **национально-охраняющий и национально-оборонительный фактор**, при чем наряду с народной устной песенной и повествовательной традицией он принимает во внимание полународную региональную письменность на рубеже 18-го и 19-го вв.; и наконец **первый образец самого ценного литературного творчества**, которым одушевлялись великие писатели и которое является и должен являться неисчерпаемым источником и для современного писателя (при чем он имел в виду целостность народной культуры и не только словесность).